

Неля Бібікова

Ужгородський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна

КОНЦЕПТУАЛЬНА СУТНІСТЬ ПОТЕНЦІАЛУ РИНКОВОЇ КООПЕРАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Nelia Bibikova

Uzhgorod Trade and Economic Institute of Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine

CONCEPTUAL ESSENCE OF THE POTENTIAL OF MARKET COOPERATION IN AGRARIAN SECTOR

Three interrelated components of the potential of market cooperation – resource, logistics and increase of competitiveness – are studied; their essence, connections and elements are investigated. It is shown that market cooperation is one of the forms of market integration, which is based on the principle of combining commodity-financial flows. In the logistical dimension the process of market cooperation involves formation cooperative of production and logistics chain.

Its essence on the basis of process approach is determined, proposed author's definition of the concept «Potential of market cooperation» on the basis of a combination of four scientific approaches. A comparative analysis of corporate and cooperative logistics chains was conducted; it is proved that the creation of the latter oriented to the realization of potential agrarian cooperation in Ukrainian realities.

Keywords: potential, market cooperation, commodity-financial flows, production and logistics chain, link, the «breaks» of flow.

Постановка проблеми. В умовах економічного домінування великих корпоративних структур в аграрних ринках України забезпечення ефективної діяльності малих і середніх товаровиробників передбачає їх об'єднання в сільськогосподарські кооперативи. Практика свідчить про низький рівень розвитку аграрної кооперації в Україні, незважаючи на позитивний світовий досвід та високу ефективність функціонування кооперативних об'єднань в європейських країнах, що актуалізує дослідження сутності потенціалу кооперації і форм його реалізації в динамічних ринкових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з ідентифікацією категорії «потенціал», знайшли відображення в працях С. В. Мочерного, П. В. Осипова, О. Є. Румянцевої, О. С. Федоніна, Г. О. Швиданенко та інших учених. Методологічним дослідженням виробничо-логістичних ланцюгів (далі – ВЛЛ) присвячені праці С. Б. Авдашевої, Г. Новікова, О. П. Величка, М. А. Окландера, В. С. Пономаренка та інших економістів. Водночас більш глибокої розробки потребує питання обґрунтування змісту потенціалу кооперації та форм його реалізації в умовах ринку, що визначило мету й завдання даної статті.

Постановка задачі. Метою статті є визначення концептуальної сутності та складових потенціалу ринкової аграрної кооперації з акцентом на логістичний підхід. Досягнення мети окреслило такі завдання: (1) обґрунтування компонентів потенціалу кооперації; (2) аналіз виробничо-логістичних ланцюгів як форми реалізації потенціалу кооперації в умовах ринку; (3) порівняльна оцінка корпоративних і кооперативних ВЛЛ. У ході дослідження використано метод діалектики, монографічний метод, структурний і порівняльний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Для визначення природи та концептуальної сутності складної категорії «потенціал ринкової кооперації» більш детально розглянемо зміст її компонентів. У найбільш широкому змісті дефініція «*потенціал*» (лат. *potentia* – можливість, потужність) визначається як можливість, здатність, сила, що проявляється за певних умов¹. Ресурсний підхід до визначення категорії «потенціал» є найбільш поширеним в економічній теорії. Водночас ресурсна складова є не єдиною компонентою потенціалу, що підтверджує визначення, запропоноване С. В. Мочерним: «потенціал – наявні в економічного суб'єкта ресурси, їх оптимальна структура та вміння раціонально використати їх для досягнення поставленої мети»². На наш погляд, дана трактовка є найбільш повною, органічно поєднуючи ресурсний, управлінський та цільовий підходи в єдине ціле.

Економісти виділяють різні елементи потенціалу; статичної видової класифікації складових економічного потенціалу немає, вона постійно еволюціонує, змінюється в залежності від завдань наукового дослідження. Так, С. В. Мочерний ідентифікує потенціал виробничий, експортний, банківської системи, інтелектуальний, інформаційний, природний³. Враховуючи цільову орієнтацію даного дослідження на процеси ринкової кооперації, пропонуємо виділити три взаємопов'язані складові її динамічного потенціалу: ресурсну, логістичну та підвищення конкурентоспроможності (рис. 1). Базовою компонентою потенціалу ринкової кооперації є *ресурсний потенціал*, який включає множину виробничого, фінансового, інформаційного та інноваційного потенціалів. В економічній енциклопедії виробничий потенціал трактується як обсяг виробництва продукції за повного завантаження наявних виробничих потужностей⁴. Ототожнення виробничого потенціалу з потужностями суб'єктів господарювання отримало доволі широке поширення.

С. В. Мочерний дає більш розгорнуту трактовку категорії⁵: реальний обсяг продукції, який можна виготовити за повного використання наявних ресурсів. При цьому учений фокусує увагу на факторах виробництва та його забезпеченості певними видами ресурсів. Деякі учені фінансовий потенціал включають до складу виробничого, однак у даному дослідженні ми виділили його в окремий різновид, щоб забезпечити кореляцію між видами потенціалів та ринковими потоками, які можуть бути товарними, фінансовими й інформаційними.

Другою компонентою потенціалу ринкової кооперації є *логістичний потенціал*, впровадження якого орієнтовано на організацію раціонального руху, оптимізацію трансформації товарних потоків за етапами логістичного ланцюжка, а також управління даними потоками (див. рис. 1). Частково логістичне управління можна віднести до складу потенціалу підвищення конкурентоспроможності, водночас у контексті ринкового підходу до аналізу кооперації ми виокремили логістичний потенціал у самостійну компоненту, щоб показати важливість управління матеріальними потоками як у мікро-, так і мезо- та макросистемах. Логістичний потенціал тісно пов'язаний та взаємодіє з інформаційною складовою ресурсного потенціалу та управлінською складовою потенціалу підвищення конкурентоспроможності.

Третьою компонентою потенціалу кооперації є *потенціал підвищення конкурентоспроможності*, реалізація якого набуває першочергового значення для індивідуальних господарств в умовах глобалізації (див. рис. 1). Управлінська складова

¹ Федонін, О.С., Швиданенко, Г.О. та ін. (2006). *Управління підприємствами: сучасні тенденції розвитку*: монографія. Київ: КНЕУ, 64.

² Мочерний, С.В. (відп. ред.) (2003). *Економічна енциклопедія: том 3*. Київ: ВЦ «Академія», 13.

³ Мочерний, С.В. (відп. ред.) (2003). *Економічна енциклопедія: том 3*. Київ: ВЦ «Академія», 13-15.

⁴ Румява, Е.Е. (2005). *Новая экономическая энциклопедия*. Москва: ИНФРАМ-М, 401.

⁵ Мочерний, С.В. (відп. ред.) (2003). *Економічна енциклопедія: том 3*. Київ: ВЦ «Академія», 13.

даного потенціалу передбачає забезпечення ефективного використання ресурсів процесу кооперації, інституційна – створення та розвиток неформальних інститутів, зокрема, відродження довіри до аграрної кооперації на селі, що є важливою умовою її розвитку.

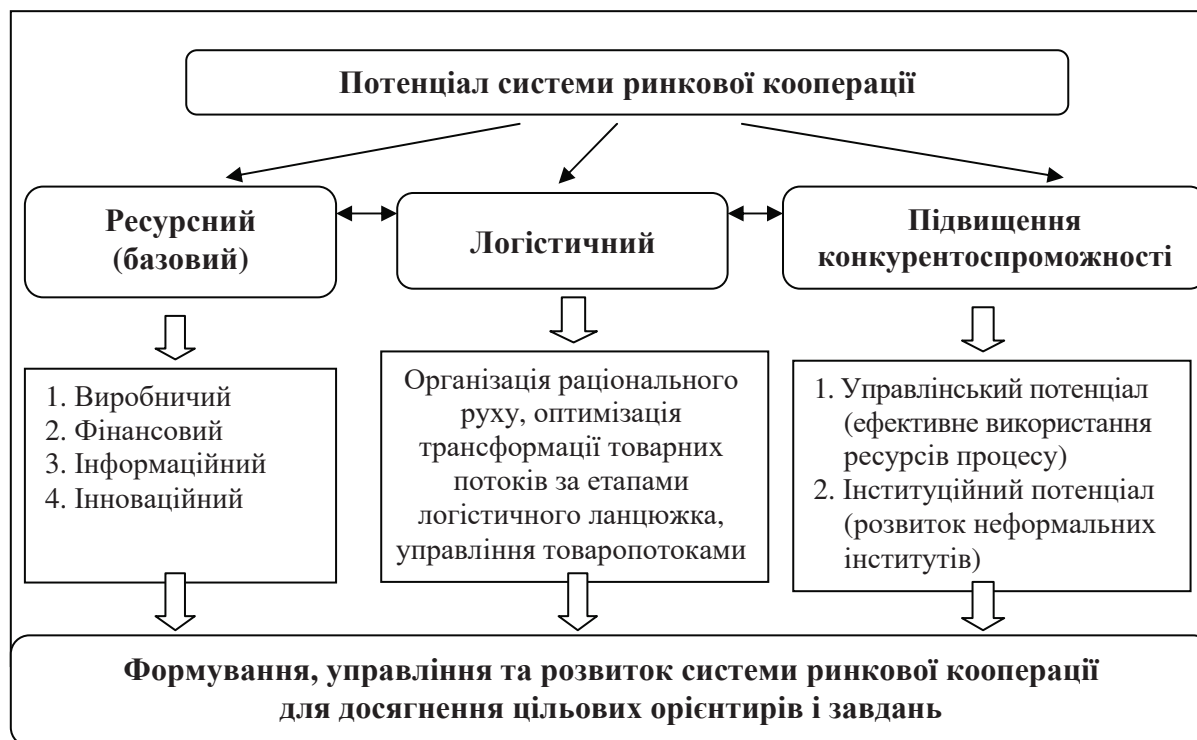

Рис. 1. Компоненти потенціалу ринкової кооперації
[авторська розробка]

Розглянемо другу складову категорії «потенціал ринкової кооперації». Термін «кооперація» (лат. *cooperatio* – співробітництво) – добровільне об'єднання власності (різних об'єктів і форм) та праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності. Принцип об'єднання товарно-фінансових потоків на мезорівні лежить в основі визначення ринкової інтеграції, однією із форм якої постає ринкова кооперація.

М. А. Окландер дійшов висновку, що цільові орієнтири логістики досягаються шляхом інтеграції функціональних ланок логістики (фізичного розподілу, підтримки виробництва та постачання) та її компонентів (транспорт, запаси, склади тощо) на основі загальних витрат. Учений відзначає: «Цикл підтримки виробництва – це відносна новація логістики. Він відіграє зв'язуючу роль між циклами постачання і фізичного розподілу»¹. У даному випадку мова йде про виробничо-логістичний ланцюг, який інтегрує взаємопов'язані послідовні процеси перетворення споживчих якостей товару на всіх етапах відтворення. Таким чином, у логістичному вимірі процес ринкової кооперації передбачає формування *кооперативного виробничо-логістичного ланцюжка*. Для дослідження його змісту, природи та специфіки важливо проаналізувати взаємозв'язки чотирьох концепцій: інтеграційної, логістичної, відтворювальної та регуляторної.

На думку О. П. Величко (і ми підтримуємо цю позицію), ланками ланцюга постачання є окремі суб'єкти господарювання, а логістичного ланцюга – процеси забезпечення бізнесу. Логістичний ланцюг – це сукупність взаємопов'язаних послідовних і паралельних операцій (бізнес-процесів) з логістичного забезпечення процесу створення та доведення

¹ Окландер, М.А. (2008). *Логістика*. Київ: Центр учбової літератури, 159-160.

до споживача готової продукції, роботи або послуги¹ [7, с. 30-31]. Такі визначення корелюють з розробками іноземних учених. Так, суб'єктний підхід до інтерпретації ланцюга постачання підтримують американські економісти; розгляд логістичного ланцюга як шлях від постачальників до клієнтів через процес підтримують німецькі фахівці (саме це визначення наявне в одному з національних стандартів Німеччини).

У даному дослідженні ми підтримуємо підхід професорів М. А. Окландера і В. С. Пономаренко, які включають підтримку виробництва до складу виробничо-логістичного ланцюга. У контексті логістичного підходу товарний ринок втілює в собі багатоелементний ланцюг вартості, який у науковій літературі трактується як процес додавання вартості до товару². О. П. Величко інтерпретує ланцюг вартості (цінності) як поступове кумулятивне формування вартості продукції (послуг) внаслідок послідовного та паралельного здійснення основних і обслуговуючих бізнес-процесів: «постачання → зберігання → виробництво → зберігання → транспортування → реалізація продукції»³. Врахувавши дане твердження й опрацьовані вище підходи, побудуємо структурну схему виробничо-логістичного ланцюга створення та доведення до споживача товару на прикладі зерна й продуктів його переробки. Дана схема представлена на рис. 2.

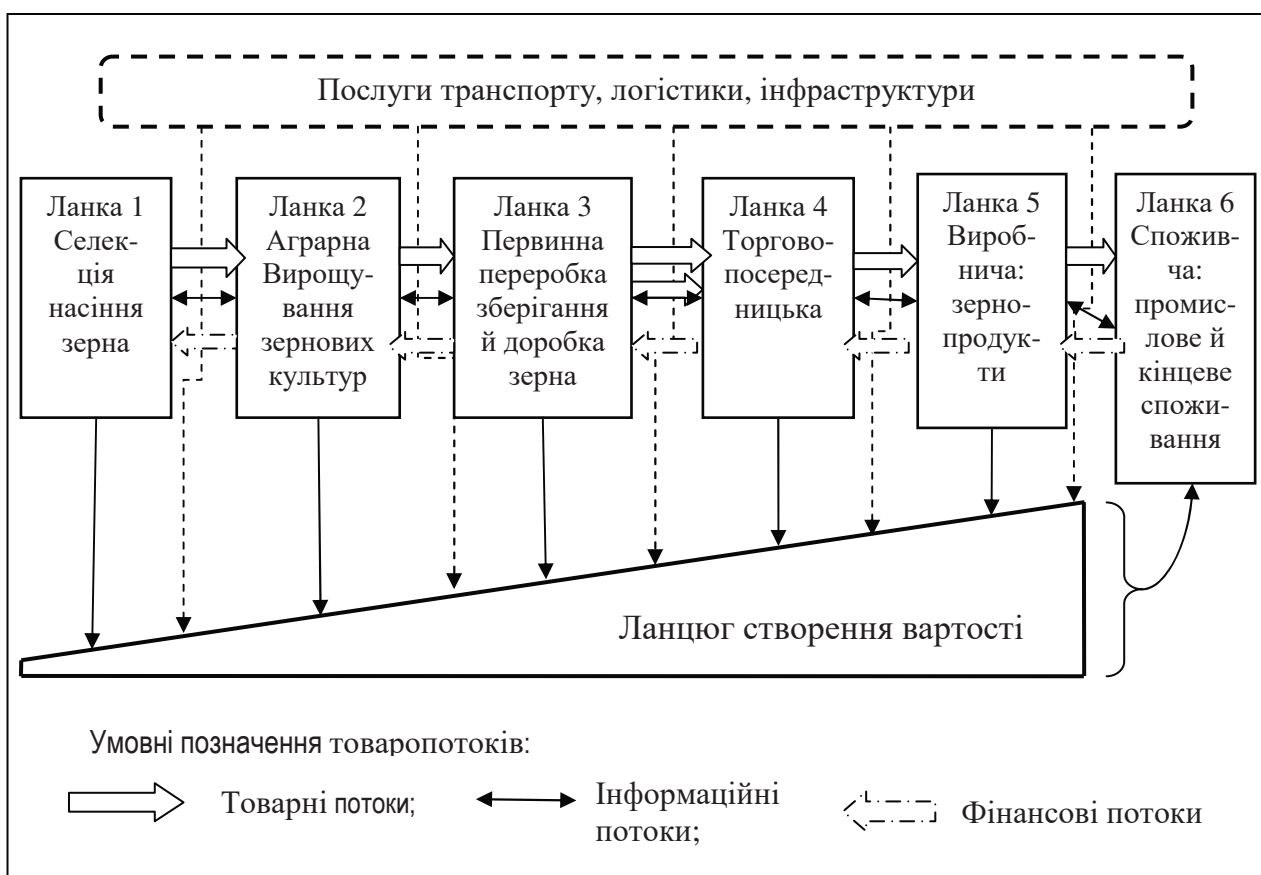

Рис. 2. Головні ланки виробничо-логістичного ланцюга створення вартості товару (на прикладі зерна й продуктів його переробки) [авторська розробка]

¹ Величко, О.П. (2012). Сутність логістичного ланцюга та його контроль сучасними агрохолдингами. *Вісник соціально-економічних досліджень*, Вип.3 (46), ч. 2, 27-33.

² Пономаренко, В.С., Танько, К.М. (2010). *Логістичний менеджмент*. Харків: ВД «ІНЖЕК», 440.

³ Величко, О.П. (2012). Сутність логістичного ланцюга та його контроль сучасними агрохолдингами. *Вісник соціально-економічних досліджень*, Вип.3 (46), ч. 2, 30.

На практиці кількість ланок ВЛЛ створення та доведення до споживача зерна й зернопродуктів може бути більшою, ніж на рис. 2. Так, першу ланку можна поділити на такі складові: селекція оригінального насіння → зберігання → виробництво елітного й репродукційного насіння → зберігання. Ланка зберігання товару може бути присутньою у ВЛЛ між четвертою і п'ятою, а також між п'ятою й шостою ланками (див. рис. 2). Товарні потоки у процесі руху виробничо-логістичним ланцюгом змінюють свої споживчі якості, перетворюються із одного товару (зерно) в інший (зернові продукти), набувають нових форм і властивостей, нарощують додану вартість.

Початком руху матеріального потоку є селекція та виробництво насіння зерна, яке в подальшому впливає на якість не лише зернових культур, але й товарів кінцевого споживання – хлібопродуктів. Тому важливо забезпечити тісні зв'язки між насінницькою та аграрною ланкою, з одного боку, та ланками виробництва й зберігання зерна, з іншого (див. рис. 2). У ланці первинної переробки після визначення лабораторіями елеваторів типу й класу зерно набуває товарності й вартісної оцінки. У торгово-посередницькій ланці відбувається перерозподіл товарних потоків на експорт і внутрішню реалізацію. У виробничій ланці в процесі якісного перетворення сировини формуються товари з новими споживчими якостями – зернові продукти; частина їх потоків підлягає промислового використанню (наприклад, борошно для виробництва хлібопродуктів), інша частина споживається населенням (крупя, крохмаль).

Функціонування виробничо-логістичного ланцюга вартості забезпечує триєдність потоків: (1) товарних, що рухаються від початкової до споживчої ланки; (2) фінансових, що рухаються в зворотному напрямі; (3) інформаційних потоків, для яких притаманні прямі й зворотні зв'язки (див. рис. 2). Інформаційні потоки виконують функцію сполучення в структурі ВЛЛ, надаючи суб'єктам різних ланок інформацію про обсяги пропозиції, попиту, рівень цін і тарифів тощо. Динаміку виробничо-логістичним ланцюгам надає необхідність узгодження потреб у ресурсах на початковій і кінцевій ланках. Ефективність ВЛЛ визначається ступенем відповідності отриманого результату вимогам споживача, а також рівнем витрат. Зменшені за рахунок логістики витрати посилюють логістичну систему.

На практиці у процесі руху потоків від початкової до споживчої ланки ВЛЛ виникають так звані «розриви» потоків – товарних, фінансових, інформаційних і сервісних (див. рис. 2), наслідком яких постає розбалансованість логістичної системи, диспропорції у розвитку її ланок, конфліктність економічних інтересів суб'єктів різних ланок тощо. На мікрорівні поточкові «розриви» є об'єктом управління через впровадження логістичної стратегії підприємства та певних заходів. На мезо- й макрорівнях поточкові «розриви» повинні стати об'єктами державного селективного (вибіркового) регулювання. На відміну від мікросистем, логістична стратегія яких повністю відповідає економічним інтересам суб'єктів або їх об'єднань, механізми державного селективного регулювання керуються принципом пріоритетності інтересів держави як носія суспільних інтересів та орієнтовані на збалансований розвиток усього ВЛЛ, а не окремих його ланок на шкоду іншим елементам. При цьому головними принципами регулювання, на нашу думку, мають стати цілеспрямованість селективного впливу держави (поточкові «розриви» у ланцюжку) та збалансованість функціонування усіх ланок виробничо-логістичного ланцюга. Мірилом ефективності селективних регуляторних заходів може стати приріст доданої вартості в ланцюжку після застосування таких заходів. Наслідком відсутності селективного регулювання «розривів» у поточкових процесах є втрата доданої вартості в аграрній ланці виробничо-логістичного ланцюга (див. рис. 2), її міграція в інші ланки (зокрема, первинної переробки, торгово-посередницьку), що контролюються корпоративними структурами, передусім, агрохолдингами й трейдерами.

На думку О. П. Величко (і ми підтримуємо цю позицію), вертикальна інтеграція є однією з головних конкурентних переваг агрохолдингів перед іншими

сільгоспвиробниками, оскільки забезпечує контроль над виробничо-логістичним ланцюгом і отримання більшої частки доданої вартості у процесі виробництва товару кінцевого споживання, підвищуючи ефективність таких великих об'єднань¹. Відтак, у корпоративному ВЛЛ, орієнтованому виключно на реалізацію економічних інтересів великих корпоративних структур, малі й середні суб'єкти сільськогосподарського виробництва завжди будуть нести втрати доданої вартості внаслідок її міграції в інші ланки, визначені цільовими орієнтирами ланцюжка.

Вихід із даної ситуації ми вбачаємо у формуванні й ефективному функціонуванні *кооперативних ВЛЛ*, які, на протигагу корпоративним, орієнтовані на узгодження інтересів усіх учасників ланцюжка (таблиця 1) і спроможні реалізувати потенціал кооперації в українських реаліях.

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз кооперативних і корпоративних
виробничо-логістичних ланцюгів**

Позиції	Кооперативна агрологістика	Корпоративна агрологістика
1. Головний орієнтир	Контроль виробничо-логістичного ланцюга	
2. Мета	Мінімізація витрат членів кооперативного об'єднання	Максимізація корпоративного прибутку
3. Контроль	Потокові процеси контролюються через багатоосібне рівноправне співволодіння, переважно на безприбутковій основі	Послідовні етапи виробничо-логістичного ланцюга підлягають одно- чи декількоосібному контролю
4. Внутрішня складова	Обслуговування як власних поточкових процесів (замкнута логістика), так і додаткове використання частини логістичних потужностей на стороні (інсорсинг)	
5. Зовнішня складова	Субконтрактинг (послуги з транспортування і зберігання з незначною мірою інтеграції із замовником послуг)	Субконтрактинг, комплексний агрологістичний сервіс, управління ланцюгом постачання агропродукції
6. Вплив на розвиток аграрного ринку	Нарощування доданої вартості, створюваної аграріями; розширення організованих каналів збуту сільгосппродукції; зростання інтеграційних зв'язків між аграрною й іншими ланками ВЛЛ	Диспаритетність розподілу доходів між ланками ВЛЛ; міграція доданої вартості із аграрної в інші ланки; поточкові «розриви», структурні дисбаланси у функціонуванні ланцюжка на мезо- й макрорівнях
7. Відповідність економічним інтересам держави	Відповідає, орієнтована на узгодження інтересів кооператорів і держави, відображає соціальні цільові орієнтири кооперативу	Не відповідає, орієнтована на досягнення інтересів корпорацій на шкоду інтересам індивідуальних господарств, держави й суспільства

¹ Величко, О.П. (2012). Сутність логістичного ланцюга та його контроль сучасними агрохолдингами. *Вісник соціально-економічних досліджень*, вип. 3 (46), ч. 2, 27-33.

Відповідно до логістичної теорії, агент, що управляє ланцюгом, задає пропорції розподілу доданої вартості між ланками. На наш погляд, саме зміна місця у виробничо-логістичному ланцюжку, поширення контролю на ланки аграрного виробництва, первинної та вторинної переробки сировини (див. рис. 2) дозволить сільськогосподарським кооперативам істотно підвищити свою конкурентоспроможність та реалізувати свій внутрішній потенціал збалансованого розвитку в ринковій системі. Необхідність формування саме кооперативних ВЛС в Україні була доведена фахівцями та прихильниками кооперативного руху. Так, на думку голови Аграрного фонду України Г. В. Новікова, кооперативна логістика – це створення первинними агровиробниками власного логістичного ланцюга, який працює безприбутково на собівартість товару. Наявність у зерновиробників власної кооперативної логістики на кожному з ланок ланцюга «поле – порт» дозволяє встановлювати об'єктивну ціну товару¹. Кооперативні й корпоративні ВЛЛ мають різну економічну й правову природу. Незважаючи на спільність цільового орієнтуру – контроль виробничо-логістичного ланцюга – корпоративним й кооперативним ВЛЛ притаманні певні відмінності (див. табл. 1).

Висновки. Таким чином, сутність ринкової кооперації можна розкрити через кооперативні виробничо-логістичні ланцюги з використанням процесного підходу. За результатами проведеного дослідження, авторське визначення категорії «*потенціал ринкової кооперації*» є таким: сукупність ресурсів, управлінських можливостей і засобів, а також взаємодій і зв'язків між ними, що мають здатність до забезпечення єдиного безперервного руху та оптимізації трансформації матеріального й віднесеного до нього фінансового й інформаційного потоків, з метою задоволення потреб членів об'єднання шляхом мінімізації витрат, нарощування доданої вартості та підвищення конкурентоспроможності місця у виробничо-логістичному ланцюжку. Поєднання чотирьох наукових підходів у трактуванні вихідної дефініції передбачає використання різноманітних інструментів для забезпечення ефективного функціонування кооперативного ВЛЛ, максимально повно охоплюючи його полівекторні параметри розвитку.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в удосконаленні понятійно-термінологічного апарату логістики, зокрема категорії потенціал ринкової аграрної кооперації, який, на відміну від існуючих, базується на конвергенції чотирьох підходів та зорієнтований на збалансований розвиток усіх ланок кооперативного виробничо-логістичного ланцюга. Теоретичне значення отриманих результатів полягає в розвитку логістичної концепції, практичне – в можливості їх використання державними органами управління як наукове підґрунтя для визначення потокових «розривів» у ланцюжку та обґрунтування заходів селективного регулювання для зменшення або нівелювання цих «розривів». Впровадження теоретичних положень проведеного дослідження у практичну діяльність суб'єктів різних товарних ринків та державних органів влади формують перспективи подальших досліджень у даному напрямі.

References:

1. Fedonin, O.S., Shvydanenko, H.O. et al. (2006). *Upravlinnia pidpriemstvamy: suchasni tendentsii rozvytku* [The Enterprises Management: modern development trends]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Mochernyi, S.V. (eds). (2003). *Ekonomichna entsyklopediia: Tom. 3* [The Economic Encyclopedia. Vol. 3]. Kyiv: VTs «Akademiiia» KNEU [in Ukrainian].
3. Rumyantseva, E.E. (2005). *Novaya ekonomicheskaya entsiklopediya* [The new economic encyclopedia]. Moscow: INFRA-M [in Russian].
4. Oklander, M.A. (2008). *Lohistyka* [Logistics]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

¹ Новіков, Г.В. Кооперативи дозволять економічно вижити господарствам. <<http://agrokraina.com.ua/agropolicy/172-gennadij-novikov-kooperativi-dozvoliat-ekonomichno-vizhiti-gospodarstvam.html>>.

5. Velychko, O.P. (2012). Sutnist lohistrychnoho lantsiuha ta yoho kontrol suchasnymy ahrokhodynhamy [The essence of the logistics chain and its control by modern agroholdings]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen* [The Bulletin of the Socio-Economic Research], no. 3 (46), Part 2, 27-33. [in Ukrainian].
6. Ponomarenko, V.S., Tanko, K.M. (2010). *Lohistrychnyi menedzhment* [The Logistics management]. Kharkiv: VD «INZhEK» [in Ukrainian].
7. Novikov, H.V. Kooperatyvy dozvoliat ekonomichno vyzhyty gospodarstvam [Cooperatives will allow to survive farms in economics aspect]. <<http://agrokraina.com.ua/agropolicy/172-gennadij-novikov-kooperativi-dozvoliat-ekonomichno-vizhiti-gospodarstvam.html>> (2018, March, 12) [in Ukrainian].